

Яремко Оксана Михайлівна,
кандидат юридичних наук, доцент, доцент
кафедри кримінального права і процесу
юридичного факультету Тернопільського
національного економічного університету

ОБРАЗ ЛЮДИНИ У ПОСТМОДЕРНІЙ ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ПРАВОВІЙ КУЛЬТУРІ

Здійснено дослідження образу людини в сучасній європейській правовій культурі. Акцентовано на новій формі раціональності правових інститутів епохи постмодерну. Обґрунтовано необхідність остаточного подолання часткового образу людини у кримінальному судочинстві та потребу у зверненні до цілісного образу людини, котрий сучасним гуманітарним знанням уже сформований.

Ключові слова: людина, постмодерне мислення, правова культура, міжнародна спільнота, гуманізм, раціоналізм, кримінальне судочинство.

Яремко О. М.

Образ человека у постмодерной европейской правовой культуре.

Осуществлено исследование образа человека в современной европейской правовой культуре. Акцентировано на новой форме рациональности правовых институтов постмодерна, которая органически впитывает в себя ценностно-гуманистическое содержательное наполнение. Обосновано необходимость окончательного преодоления частичного образа человека в уголовном судопроизводстве постмодерной эпохи и потребность в обращении к целостному образу человека, который гуманитарным знанием современности уже сформирован.

Ключевые слова: человек, постмодерное мышление, правовая культура, международное сообщество, гуманизм, рационализм, уголовное судопроизводство.

Yaremko O.

The image of a man in the postmodern European legal culture.

The image of human in the modern European legal culture is researching. The new form of rationality of legal institutes of epoch postmedemu is accented on. The necessite of the final overcoming of partial appearance of human in the criminal legal proceeding and in address to integral appearance of man, which already formed humanitarian knowledges is grounded.

Keyword: human, postmodeme thought, legal culture, international community, humanism, rationalism, criminal legal proceeding

Постановка проблеми. Конституційне закріплення ідеї людини як найвищої соціальної цінності, реформування та поява на вимогу міжнародно-правових стандартів із прав людини державно-правових інститутів, а також доступність пересічним громадянам міжнародних засобів захисту прав людини не сприяли гуманізації українського суспільства, оскільки парадоксальною є ситуація, коли в правовій системі України реформи відбуваються, але залишається проблема правової незахищеності людини.

Посттоталітарне українське суспільство не сформувало такої ціннісної шкали, де людина була б особливою цінністю. Навчитися цінувати і поважати людину, навіть ту, яка переступила межу кримінального закону, – це сьогодні надзвичайно важливо для українського суспільства загалом і влади зокрема. Саме зміна кодів і стереотипів мислення є необхідним кроком на шляху глибинного реформування правової системи України. Цьому сприятиме філософсько-правове осмислення образу людини у європейській правовій культурі епохи постмодерну.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти проблеми людини в європейській правовій культурі висвітлено у працях В. Братасюка, М. Братасюк, Е. Бредні, С. Головатого, М. Дженіса, Р. Кея, В. Плавича, В. Селіванова, Л. Фуллера, Х. Харта, О. Хьоффе та ін. Проте, на нашу думку, у їх працях дещо частково розкрито роль гуманістичного виміру інститутів міжнародного та національного права.

Формулювання цілей статті. Метою роботи є філософсько-правове дослідження образу людини в сучасній європейській правовій культурі, що потребує: вивчення людини в правовій аксіології постмодерну; розкриття людини як нового суб'єкта міжнародного права; обґрунтування необхідності реформування

національної кримінальної юстиції на новітній формі раціональності – раціональному гуманізмі (гуманістичній раціональності).

Виклад основного матеріалу дослідження. Події, які сколихнули людство впродовж останнього століття, розкрили силу людського розуму, проте не його велич, – це: «засоби масової інформації, засоби брехні й запаморочення натовпу через скандальні та новітні міфи; світові війни, які забирають мільйони людських життів; це масові вбивства; тоталітарні режими, що виникають зі сполохів стадних інстинктів; це ненависть; солдати, які розстрілюють жінок та дітей; лікарі, які експериментують над людьми; концентраційні табори; примітивізм мислення; «загублені покоління»; зростання злочинності, яке не завжди можна пояснити ніцими матеріальними умовами існування; поширення психічних захворювань, – усе це йде, на жаль, поруч із технічним і, так званим, соціальним прогресом» [4, с. 121]. Як результат, виникло чітке усвідомлення небезпеки розвитку науки і техніки на прагматичному «оголеному» раціоналізмі та необхідності нового типу раціональності з утвердженими у ньому – людяністю, духовністю, правом, свободою, творчістю, красою, справедливістю, унікальністю тощо.

Форма раціональності епохи модерну зазнає різкої критики з боку представників постмодерного мислення насамперед за її прагматизм і вузьконормативність. Уявлення про норму права як явище, освячене авторитетом держави, яка є уособленням розуму, а отже, і все, що висловлене від її імені, не може бути нерозумним, в умовах постмодерної дійсності є застарілим, взірцем неісторичного правового раціоналізму. Відповідно, «ставлення до права як прояву чужої волі, що прагне зв'язати і обмежити, означає втрату людиною своєї духовної свободи та поваги до себе» – зауважив В. Трофименко [9, с. 12]. Більше того, вихідне розуміння сутності права пов'язане із сутністю людини [1, с. 17]. Проте сутність людини – наддержавна. «Бо не держава створює людину, а людина – державу» – цілком сучасно мислить С. Алаіс [1, с. 17].

Як відомо, якість нового типу наукової раціональності залежить від: шкали цінностей суспільства й місця у ній людини; від знань про сутність людини, її образу в праві; спроб усвідомлення причин і намагань попередження людської злочинності тощо. Так, в аксіологічній системі європейської постмодерної правової культури (верховенство права, рівності, шани до людської гідності, свободи, демократії, справедливості, толерантності, ненасильства тощо) статусом найвищої цінності в національному та міжнародному просторі наділено саме людину.

Прийняття великого масиву правових актів із прав людини здійснило справжню революцію у правовому бутті людини, вперше в історії зробивши її істотою універсальною. Людська особистість більше не замкнена правовими межами держави. Людина розриває ланцюги держави, як раніше розривала ланцюги общини, роду, племені – її правове буття набуває світового виміру. Права людини стають глобальним мірилом права [6, с. 375]. Більше того, деякі дослідники вже сповістили про пришествя Людини Інтернаціональної: «Людина Інтернаціональна – це новий тип людей, які мислять уселенськими категоріями, що не замикаються у межах інтересів свого села, країни, регіону, які володіють тягою до взаємного об'єднання та єднання» – А. Ковлер процитував В. Міхеєва [6, с. 376].

Із появою Людини Інтернаціональної на рівні світових спільнот з'являється новий суб'єкт права. Вирок Нюрнберзького трибуналу в 1946 р. підтвердив позитивістську норму про те, що окремі особи, як і держави, є належними суб'єктами міжнародного права. Так, окремі особи, підсудні у Нюрнберзі, були визнані винними у порушеннях міжнародного права, *inter alia*, у вчиненні злочинів проти миру, скоєнні воєнних злочинів і злочинів проти людства тощо [5, с. 16–17]. Вирок у Нюрнберзі став не лише вираженням морального і політичного імперативу, за яким окремих осіб можна притягувати до відповідальності за порушення норм міжнародного права, а й підтвердженням звичаєвої міжнародно-правової норми, яка передбачає, що особисті права людини слід захищати на рівні міжнародного права [5, с. 18].

Процеси інтеграції зумовлюють утвердження людини як суб'єкта права власної країни, так і права європейської спільноти, визнання її правосуб'єктності. Одухотворений розум підказує людині необхідність по-новому глянути на свої права і гарантії їх захисту. Загальнозначущі європейські стандарти в сфері кримінально-процесуального провадження, призначення та виконання покарань визнають вищими щодо національних норм та є орієнтиром у гуманізації і раціоналізації інституту покарання, ґрунтуються, замість утилітарних міркувань, на гуманній доцільності. Це свідчить про реальне утвердження раціоналізованого гуманізму чи гуманістичного раціоналізму в інституті покарання західноєвропейської правової культури.

Гуманізм – це ставлення до людини, пройняте турботою про її благо, повагою до її гідності; це людяність; віра в початково позитивну природу людини, визнання її самодостатньою автономною особистістю, здатною до усвідомлення власної та інших осіб унікальності і самоцінності; визнання нелюдям усього, що сприяє відчуженню людини, утилітарному поводженню із нею.

Про наявність гуманістичних тенденцій у сучасній юриспруденції свідчать принцип невинуватості особи і статус «підозрюваного» як суб'єкта кримінально-процесуального права. Презумпція невинуватості відображає «утвердження віри в людину», що виражається у правилах, які вимагають, щоб в основу кримінального процесу було покладено індивідуальний підхід для оцінки вини *ad hominem*, а не – узагальнене за характером її припущення. Тут йдеться про «переміщення тягаря доведення»: зняття його з людини й покладання на державу [3, с. 889], що, безумовно, слід розцінювати як один із виявів утвердженої в постмодерному суспільстві ціннісно-гуманістичної раціональності.

Факт закріплення презумпції невинуватості обвинуваченого в конституціях пострадянських держав у розділі, присвяченому правам, свободам та обов'язкам людини і громадянина, а не в розділі, що регулює правовий статус судової влади, має як політичне, так і юридичне значення [2, с. 72]. Політичне значення цього факту полягає в тому, що принцип презумпції невинуватості зведений до рівня загальнодержавного, тобто до найвищого рівня. Інакше кажучи, право обвинуваченого вважати себе невинуватим доти, доки не буде доведено зворотне, прирівняне і за значенням, і за важливістю до таких прав, як право на життя, свободу й особисту недоторканість, на рівність, на охорону гідності, свободу совісті, думки та віросповідання, тобто до його універсальних прав, котрі людина набуває з моменту народження [2, с. 72]. Юридичне значення факту закріплення презумпції невинуватості обвинуваченого полягає в тому, що їй надано загальноправове значення гарантії від свавілля властей у сфері кримінального судочинства [2, с. 72].

Європейський суд, констатуючи неодноразове порушення в кримінальному процесі п. 2 ст. 6 Європейської конвенції з прав людини (презумпція невинуватості), постановив: «Презумпцію невинуватості буде порушено, якщо вину звинуваченого попередньо не доведено в законному порядку раніше і передусім при тому, що він не мав змоги здійснити свої права на захист, судові рішення, прийняте щодо нього, відображає висновок про його винність. Таке може статися навіть за відсутності формального висновку; достатньо, щоби була певна аргументація, яка свідчить про те, що суд вважає обвинуваченого винним» [5, с. 16–17]. У результаті цього держава як суб'єкт міжнародно-правових відносин уперше зобов'язана відповідати за порушення права людини. Це сприяє руйнуванню в сучасному суспільстві міфу про недосяжність та безкарність державних службовців.

Гуманізм часто виражає себе як віру в початково добру природу людей. Гуманізм у правовому розвитку – це довіра не до природи, а до основного особистісного виміру людини – до її волі, котру розуміють як здатність самоконтролю і самодисципліни. Правова оцінка вчинку дає змогу припустити, що за природою люди недосконалі, у них є багато поганих схильностей. Водночас, вона категорично забороняє явно припускати, нібито той чи інший індивід настільки нерозвинений як особистість, що не може протистояти своїм схильностям. Тому жодна, навіть найгірша «природа» не зумовлює злочинного діяння, ніхто не має права пророчити злочини і на цій підставі карати людей. Юридичний гуманізм виражає себе, таким чином, насамперед як антифаталізм, як визнання за кожною особою неусувної свободи волі [10, с. 140].

Людині за природою властиве тяжіння до кращого у помислах та діях, і саме в умовах екзистенційної ситуації вона робить головний вибір – на користь духовності чи бездуховності, перекидаючи глибинні прошарки своєї ментальності. Духовне життя складається з екзистенційних протиріч і виражається у діалектиці душевних рухів. Тобто передбачено узгодження індивідуального й соціального через інтеграцію свідомого й несвідомого, раціонального й нераціонального в самій людині, де індивідуальне не тільки співвідноситься, а й протистоїть соціальному, а у своєму вищому вияві означає протидію тискові суспільного оточення з метою відстоювання своєї природної чистоти та досконалості на противагу суспільним катаклізмам і дисгармонії [8, с. 19].

Часто особи, які вийшли із соціально сприятливого середовища й мають позитивний суспільний статус, несподівано навіть для близького оточення стають суб'єктами злочинів, у тому числі багатоепізодних і тяжких [7, с. 6]. У зв'язку з цим у науці кримінального права натрапляємо на пропозиції при призначенні покарання не брати до уваги позитивні характеристики підсудного, оскільки за відсутності зовнішніх негативних факторів вчинення ним, наприклад, корисливого злочину свідчить про осмислену, цілеспрямовану зневагу до встановлених у суспільстві правил поведінки [7, с. 6]. Чим це зумовлено? Чи не можна це розцінювати як вияв антигуманізму? Думаємо, що так.

Постмодерне мислення, іронізуючи над модерністською стратегією вдосконалення науково-технічними засобами духовності людини, визнає наявність позараціональних елементів у праві (відображення насамперед ідеології християнства), що творчо впливають на формування особистості, допомагають їй пережити непоодинокі гіркі вияви сучасної екзистенційної ситуації. Усе це зумовлює необхідність утвердження парадигми одухотвореної раціональності, яка синтезує досягнення науки, філософії і християнського гуманізму.

Висновки. Статусом найвищої цінності в сучасному національному та міжнародному просторах наділено саме людину. Раціонально сформовані спільними зусиллями сучасних європейських держав правові інститути органічно увібрали ціннісно-гуманістичне змістовне наповнення. Образ людини як розумної духовно-моральної особистості та визнання за нею презумпції невинуватості відображені у правових актах та в здійсненні кримінальної політики міжнародно-правових органів. Загальнозначущі європейські стандарти у сфері кримінального судочинства визнані вищими щодо національних норм права та є орієнтиром у гуманізації й раціоналізації кримінально-правових інституцій, позаяк замість утилітарних міркувань ґрунтовані на гуманній доцільності.

Література

1. Алаїс С. Проблема праворозуміння в основних школах права : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / С. Алаїс. – К. : 2003. – 22 с.
2. Васильев Л. Презумпция невинности обвиняемого как принцип конституционного права / Л. Васильев // Уголовное право. – 2004. – № 3. – С. 72–74.
3. Головатий С. Верховенство права : моногр. : у 3 кн. / С. Головатий. – К. : Фенікс, 2006. – 1747 с.
4. Давидченко С. Проблема людини та хід історії : суб'єктивність об'єктивного / С. Давидченко // Філософська і соціологічна думка. Український науково-теоретичний часопис. Інститут філософії НАН України. – 1996. – № 5–6. – С. 109–123.
5. Дженіс М. Європейське право у галузі прав людини : джерела і практика застосування / Дженіс М., Кей Р., Бредні Е. ; [пер. з англ.] – К. : «АртЕк», 1997. – 624 с.
6. Ковлер А. Антропология права : [учебн. для вузов] / А. Ковлер. – М. : Изд-во НОРМА, 2002. – 480 с.
7. Нерсесян А. Личность преступника и наказуемость / А. Нерсесян // Советская юстиция. – 1990. – № 13. – С. 5–7.
8. Плавич В. Філософсько-правовий аналіз сучасного праворозуміння / В. Плавич // Правова держава. – 2004. – № 7. – С. 15–20.
9. Трофименко В. Розум та воля як антропологічні основи права : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 «Філософія права» / В. Трофименко. – Х., 2004. – 19 с.
10. Яремко О. М. Контамінація раціонального та гуманістичного вимірів у генезі інституту покарання в контексті європейської правової традиції : дис. ... канд. наук : 12.00.12 / Яремко Оксана Михайлівна – К., 2009. – 221 с.